

Pim Mulier en het schaatsen

Omslag schetsboek met tekeningen van Pim Mulier (1885), particulier bezit

Tentoonstelling van 25 maart tot 30 augustus 2014

Catalogus met een inleiding van Marnix Koolhaas

**Mulier Instituut | sociaal-wetenschappelijk sportonderzoek
Utrecht**

Ten geleide

Een tijdsbeeld bepalende foto uit de geschiedenis van de Nederlandse sport is ongetwijfeld onderstaande afbeelding van ‘de Damiaatjes’. Zo noemde een groep prominente sporters zich, die in mei 1891 een ‘Athletieke vereniging’ oprichtte.

De naam Damiaatjes verwijst naar het vermaarde klokkenspel dat in de toren van de Grote of Sint Bavo kerk in Haarlem hangt. Met deze kennis over de achtergrond van ‘de Damiaatjes’ is het niet moeilijk om in de besnorde persoon in het midden, getooid met de sjerp ‘NEERL. KAMPIOEN’, de in Haarlem wonende Pim Mulier te herkennen.¹

Om hem heen een bont gezelschap atleten die gezien hun outfit, zoals voetbalschoenen, fiets en schaatsen, tal van sporten beoefenen. De twee personen rechts op schaatsen zijn de latere wereldkampioen Jaap Eden en zijn leermeester Klaas Pander. Het was in die tijd niet ongebruikelijk om verenigingen op te richten waarbinnen verschillende sporten gecombineerd konden worden. Pim Mulier is voorzitter van deze vereniging, die overigens in 1893 alweer van het sporttoneel verdwijnt. Bij de oprichting stelt ‘de Damiaatjes’ een medaille beschikbaar voor de eerste Nederlander die op Nederlandse bodem de langste schaatsafstand binnen twaalf uur zou rijden. Aan wiens brein dit ontsproten is, laat zich raden. In december 1890 schaatst Pim Mulier, met een gids voor het merentraject, een tocht langs de Friese elf steden. Zijn tijd daarvoor is 12 uur en 55 minuten. Een prestatie die 22 jaar als officieus record heeft stand gehouden.

De bemoeienissen van Pim Mulier met het schaatsen gaan evenwel verder dan het voorgaande. In deze mini-expositie staan we daarbij stil.

¹ Het gaat hier waarschijnlijk om het Nederlandse kampioenschap op de kwart mijl (402m) behaald in oktober 1891 te Amsterdam.

Marnix Koolhaas, kenner van onze volkssport bij uitstek, heeft zich voor deze expositie nog eens over de rol van Pim Mulier voor het schaatsen gebogen.² In de Inleiding van deze catalogus belicht hij de sociaal-historische aspecten van het schaatsen en betreft daar nadrukkelijk de vaak onderschatte cultuur-historische inbreng van Mulier bij.

Aan de hand van diverse objecten, tekeningen en publicaties wordt Muliers rol voor het schaatsen als nationale wintersport aanschouwelijk gemaakt. Mevrouw W. van Limburg Stirum gunde ons een blik in het unieke schetsboek van Pim Mulier uit 1885, waarvan enkele gereproduceerde afbeeldingen hier te zien zijn.

Het Eerste Friese Schaatsmuseum in Hindeloopen stelde ten slotte belangeloos veel van de geëxposeerde voorwerpen beschikbaar, waaronder een niet eerder bekende handgeschreven bedankkaart uit 1935.

Fons Kemper, maart 2014

² Koolhaas, M. (2010). *Schaatsenrijden. Een cultuurgeschiedenis*. Amsterdam: L.J. Veen.

1 Inleiding

1.1 Korte geschiedenis van het schaatsen

Waar en op welk moment in de geschiedenis de schaatsende mens daadwerkelijk het levenslicht gezien heeft, zullen we waarschijnlijk nooit te weten komen. De taal is één van de oudste bronnen die ons daarbij wel van dienst is. Neem alleen al het woord ‘schenkel’. In oorsprong werd daarmee slechts een bot uit de achterpoot van een viervoetig dier aangeduid. Door het eeuwenoude gebruik van schenkels als “proto-schaats” kreeg het woord schenkel ook de betekenis van ‘glis’ of ‘schaats’.

Omstreeks 1200, als zich rond de Scheldemonding een periode van economische opbloei voordoet, moet er in deze streek ’s winters al massaal op schenkels met prikstokken als voortstuwars zijn gegleden. In combinatie met de opkomende ijzerindustrie werd daarmee een ideale voorwaarde geschapen voor een volgend markeringsmoment in de geschiedenis van het schaatsenrijden. Aan de hand van de schaarse feiten kunnen we slechts veronderstellen dat de ijzeren schaats ontstaan is in een Vlaamse smederij. Tijdens zijn eerste proefrit zal de smid aanvankelijk de vertrouwde prikstok hebben gebruikt om vooruit te komen. Pas tijdens het glijden en prikken op zijn nieuwe schaatsen moet de smid het wonder ervaren hebben van de zijwaartse afzet die een voorwaartse beweging teweegbrengt.

Met de uitvinding van het glijijzer begint de victorie van het schaatsenrijden in de Nederlanden. De hoge prijs van het metaal staat een snelle doorbraak aanvankelijk in de weg, maar bij het stijgen van de welvaart, het dalen van de ijzerprijs en het steeds strenger worden van de winters (ook Thialf hielp mee) ontwikkelt het schaatsen zich tot een waarlijk winters volksvermaak. En niet alleen dat. In maatschappelijk opzicht heeft het ook gevolgen. Zo kunnen in Friesland, waar de nieuwe schaats al snel zijn intrede doet, dankzij de talrijke ijswegen de sociale en familiale banden voortaan veel gemakkelijker worden onderhouden. Voor wie zich geen dure trekschuit, of koets kan permitteren, wordt bij vorst de wereld op de schaats opeens een stuk kleiner.

Rond 1500 manifesteert het ijsvermaak zich ook in artistiek opzicht. In de schilderkunst is Jeroen Bosch de eerste die op zijn bizarre doeken ook schaatsende figuren afbeeldt. De beroemde prent uit 1497 van de val van de Schiedamse maagd Liduina een eeuw daarvoor, is een ander voorbeeld dat bewijst hoezeer het ijsvermaak tot de cultuur van allewinterdag is gaan behoren. Hoewel de tekst bij de prent slechts rept van een met schoenen op het ijs lopend meisje, heeft de tekenaar zich de artistieke vrijheid veroorloofd om de gevallen Liduina op schaatsen af te beelden. Daarmee wordt Liduina de eerste echte ijsheilige van het nieuwe schaatsland.

Een liedje dat rond 1600 te vinden is in een Haarlemse liedbundel brengt ons op het spoor van wellicht het prille begin van het kortebaanrijden:

*Op ander plaetsen,
Int tijt van ijs,
rijt men op schaetsen,
om eer en prijs.
Rijers en rijsters,
zijn bij den back,
vrijers en vrijsters,*

*in 't beste pack.
Daer komen dan sien,
veel kijkers na dien.*

De eer en prijs, de vele toeschouwers die in het lied genoemd worden, het zou het tafereel geweest kunnen zijn van een kortebaanwedstrijd. In Friesland werden ze vanaf het eind van de 18^e eeuw ongekend populair. Maar al veel eerder, zo bewijst dit liedje, werd er vermoedelijk in het hele land al om prijs of eer op de schaats gestreden, zonder dat dat verder enige sporen heeft nagelaten.

Voor de internationale beeldvorming van Nederland als schaatsland hebben de beroemde winterlandschappen uit de Gouden Eeuw het meeste bijgedragen. De in Breda geboren, maar later in Antwerpen en Brussel werkzame schilder Pieter Brueghel de Oude zet in 1565 de toon met zijn beroemde doek “de Terugkeer van de Jagers”. Het is het oudste schilderij waarop een ijsbaantje met schaatsers is afgebeeld: een tafereel zoals je dat ook nu nog bij vorst aan kunt treffen. Het genre dat Brueghel met dit doek introduceert raakt vooral dankzij Hendrick Avercamp, de eerste die zich in het winterlandschap specialiseert, vanaf het begin van de 17e eeuw zeer populair. Bijna alle vooraanstaande schilders uit die tijd, inclusief Rembrandt, hebben één of meer winterlandschappen op hun naam staan.

Winterlandschap met ijsvermaak (ca, 1608) Hendrick Avercamp

Naast de artistieke verankering krijgt het schaatsen ook een heroïsche plaats in de geschiedschrijving van de Tachtigjarige Oorlog. In verschillende kronieken wordt met trots en leedvermaak vermeld dat de troepen van Willem van Oranje bij vorst dankzij hun schaatskunsten superieur waren aan de Spaanse belegeraars. Vooral van het Beleg van Haarlem in de strenge winter van 1572-73 zijn sterke staaltjes overgeleverd.

Eén schaatsende volksheld uit de Tachtigjarige Oorlog is zelfs met naam en toenaam bekend geworden. Lambert Melisz, een eenvoudige boerenzoon uit Westzaan, wist met zijn oude moeder op een slee tussen de moordende en brandstichtende Spaanse furie door naar Hoorn te ontsnappen. Zijn heroïsche verhaal werd opgetekend en na Liduina werd Lambert Melisz zo

onze tweede nationale ijsheilige. Zijn beeltenis is nog altijd in de stadspoort van Hoorn te bewonderen.

Onbedoeld heeft de Reformatie er toe bijgedragen dat de schaatscultuur een nieuwe sociale rol kon gaan spelen. Met de Reformatie verdween immers de “rijke Roomse cultuur” uit de nieuwe calvinistische Republiek der Verenigde Nederlanden. Met het verbod op het carnaval verdween natuurlijk niet de behoefte om eens lekker uit de band te springen. Het ijsvermaak bleek een ideaal substituut voor de catharsisfunctie die het carnaval als winterfeest tot die tijd gespeeld had. Het ijs was immers van oudsher een vrijplaats, een slechts tijdelijk begaanbare openbare ruimte waar niemand de baas was, en waar de normen en waarden van het dagelijkse leven nooit gegolden hadden. “*Op het ijs is ieder gemeen, die geen meid heeft die kiest er één*”, zegt een spreekwoord dat in deze tijd ontstond.

Als je goed kon schaatsen hoorde je er op het ijs bij. Ongeacht rang, stand, geloof, sekse of leeftijd. De geschilderde schaatstaferelen uit de Gouden Eeuw zijn er het beste bewijs van. Ook bij Avercamp zie je arm en rijk met elkaar over het ijs gaan. Adriaen van de Venne schilderde zelfs een soort karikatuur op deze ongebruikelijke vermenging der klassen. Op één van zijn winterlandschappen - ‘Ijsvermaak’ - portretteerde hij in het decor van een kasteel met slotvijver een sjiek schaatskoppel naast een boerenstel dat ongeneemd op het ijs de behoefte doet.

Natuurlijk probeerde de kerk op te treden tegen de losbandige vrijplaats die het ijs was. De strenge kerkelijke zeden en voorschriften werden er immers zonder enig voorbehoud aan de schaatslaars gelapt. Maar zelfs de strenge calvinistische norm om tenminste de zondag geheel aan de Heer te wijden, kon het schaatsvolk niet van het ijs houden. Dominees die het aandurften om tegen het zondagschaatsen of de razend populaire ijskermessen ten strijde trekken, konden rekenen op hoon en lege kerken. Natuurlijk, er zijn verhalen bekend van schaatsers die op zondag in bepaalde streken of dorpen (die we nu tot de *Biblebelt* rekenen) met zand op het ijs of zelfs met stenen werden ontvangen. Maar zulke voorbeelden bleven uitzonderingen. “*De wereld gaat op schaatsen*”: al volgens een 17^e eeuws woordenboek werd daarmee bedoeld dat “zaken andersom worden uitgevoerd dan gebruikelijk”.

Wat de calvinisten in het noorden niet lukte, lukte de katholieken in het zuiden wel: het ijsvermaak werd met een beroep op zeden en normen effectief bestreden. Het carnaval mocht er geen concurrent bij krijgen. Enkele spreekwoorden die na de scheiding tussen noord en zuid in het zuiden ontstonden, zijn daar een mooi bewijs van. “*Die gaat van ’t land op ’t ijs, is zot of niet goed wijs*”, zeggen de Vlamingen nog steeds. In het noorden zei men daarom terecht: “*Op het ijs kent men ’s lands wijs*”. De bestrijding van het ijsvermaak in Vlaanderen is zelfs zo succesvol verlopen, dat bij onze zuiderburen nog altijd een verbod geldt op het betreden van openbaar ijs.

Gelukkig blijft het bloed kruipen waar het niet gaan kan. De industriële revolutie zorgt in de 19^e eeuw voor de opkomst van een nieuwe burgerij. Maar de nieuwe elite heeft een schaatsdilemma. Het ijs is immers nog steeds vrij, en dat kan tot ongewenste situaties leiden. Stel bijvoorbeeld dat je als fabrieksdirecteur een arbeider van je eigen fabriek op het ijs tegenkomt. Moet je die volgens de normen van het ijs dan gewoon groeten? Het antwoord op het dilemma wordt gevonden in het nieuwe verenigingsrecht dat in de sport veelvuldig wordt toegepast. Verenigingen kunnen stukken land pachten, en verkrijgen daarmee het recht om alleen de eigen leden toegang te verlenen. Het ballotage systeem zorgt er voor dat alleen gelijkgestemden als lid geaccepteerd worden. Het volk mag zich vermaken op het openbare

ijs, de gegoede burger trekt zich terug op besloten ijs om zich daar stijlvol schaatsend en in vol ornaat te verpozen.

Verenigingen bieden de burgerij ook nog een andere mogelijkheid om zich met de schaatscultuur bezig te houden. In Friesland bijvoorbeeld, waar de kortebaanwedstrijden vanaf het einde van de 18^e eeuw enorm populair worden. Vooruitstrevende liberalen kijken met weersin naar de door geldbeluste herbergiers georganiseerde hardrijderijen. Volgens hen zijn kortebaanwedstrijden vooral drankorgiën en zelfs peepshows-avant-la-lettre, waar wellustige mannen de slechts in ondergoed schaatsende *famkes* goed kunnen bekijken. Van moderne sport, een nieuwe term die uit Engeland is komen overwaaien, is geen sprake. Het zonder enige gratie “klauwen” naar de eindstreep heeft volgens velen niets met sport te maken en wordt als zeer ongezond beschouwd, zeker voor vrouwen. Bovendien worden de om grote sommen geld strijdende kortebaanrijders verdacht van “parten en delen”, waarbij de uitslag op voorhand wordt afgesproken.

Korte baan hardrijderij te Dokkum (ca. 1880) E. Vermorcken

Veel ijsverenigingen grijpen de kans aan om de organisatie van schaatswedstrijden van de commerciële kasteleins over te nemen. De liberale emancipatiegedachte is dat mét de volkscultuur vanzelf de beschaving van het hele volk op een hoger plan getild worden. De enkele fundamentalist die blijft roepen dat toch op z'n minst de hardrijderijen voor vrouwen verboden moeten worden, krijgt geen poot aan de grond. De nieuwe ijsclubbesturen nemen hun sociale verantwoordelijkheid zelfs zo serieus, dat ze aan werkverschaffing en armenzorg gaan doen. Terwijl de winters in de loop van de 19^e eeuw weer strenger worden, groeit tegelijk het aantal arme en slecht behuisde industriële- en landarbeiders. Door baanvegers in

dienst te nemen zorgen de ijsclubs voor werkgelegenheid in een tijd dat velen vanwege de kou geen inkomen hebben. Tegelijkertijd monopoliseren de ijsclubs daarmee het baanvegersbedrijf. Tot die tijd is dat ‘wild’ georganiseerd. Aan de problemen die dat geeft, zoals ongeveegde banen en tolverplichtingen, komt daarmee een door ieder gewenst einde. Ook de armen die niet tot werken in staat zijn worden niet vergeten. Zij delen mee in de opbrengst van een door de ijsclub georganiseerde kortebaanwedstrijd of bal masqué. Als de zo beroemde en beruchte “spekrijderijden” hun intrede doen, krijgt ook de taal er een nieuw spreekwoord bij. “*Meedoen om spek en bonen*” is het bekendste spreekwoord dat de ijsclubs dankzij hun nieuwe initiatieven in de taal hebben nagelaten.

De uitvinding van de schaatsschenkel, de introductie van de houten schaats met metalen glijijzer en de komst van het door particuliere verenigingen georganiseerde ijsvermaak: het zijn de drie grote markeringsmomenten uit de schaatsgeschiedenis tot en met de negentiende eeuw.

Het einde van deze derde periode vormt het toneel waarop Pim Mulier zich heeft gemanifesteerd als promotor en vernieuwer van de schaatssport geschoeid op Engelse leest. Daarover meer in het volgende deel van deze inleidende beschouwing bij de catalogus.

1.2 Pim Mulier: schaatsen, schrijven en schetsen

Over Pim Mulier als initiator van het sportleven in Nederland is veel bekend. Een onbekende kant van deze nog altijd zeer onderschatte sportpionier was zijn artistieke talent. Mulier groeide op in een tijd dat een schilder als Breitner en schrijvers als Herman Gorter en Frederik van Eeden onder de naam “de Tachtigers” een frisse wind bliezen door het in de 19e eeuw versufte artistieke klimaat. Met Gorter debatteerde hij niet alleen avondenlang over literatuur en poëzie, hij maakte ook met zijn Naardense vriend schaatstochten en speelde met hem zelfs in het allereerste nationale cricketteam.

De liefde voor het schaatsen werd de jonge Pim met de paplepel ingegoten. Als vierjarige staat hij met zijn 12 jaar oudere broer Pieter en een huisknecht al op het ijs van de Nieuwe Gracht voor hun huis in Haarlem om te leren schaatsen. Vader Tjepke heeft snel na de komst van de familie in Haarlem alvast een schaatsvereniging opgericht: De IJclub voor Haarlem en omstreken. Pieter zal daar later secretaris van worden.

Zoals bij veel sporten krijgt Pim ook het schaatsen snel onder de knie. Koning winter werkt in die tijd goed mee zodat er regelmatig geschaatst kan worden. Dat blijkt ook uit een uniek schetsboek – eigenlijk een beeldverhaal - dat Pim maakte voor zijn zus Eldina van Limburg Stirum – Mulier. Het schetsboek doet aan de hand van een groot aantal tekeningen meestal voorzien van korte commentaren verslag van een schaatstocht op 3 januari 1885. Het schetsboek dat in privé bezit is, werd in december 1998 afgestoft door Jan Paul Bresser. In zijn artikel ‘Een heer van stand met schaatskuiten’ in Elsevier, belicht hij de sportieve, maatschappelijke en culturele rollen die Pim Mulier voor de sport met overgave gespeeld heeft. Enkele van de afbeeldingen uit dat artikel zijn voor deze expositie opnieuw afgedrukt. Ze tonen het dubbeltalent van Pim Mulier. Het onderstaande ‘amortje’ op een de van de laatste pagina’s van het schetsboek verradt zijn liefde voor schrijven en schetsen.

Tekening met opgeplakt visitekaartje van Willem Mulier (1885)

Voor de schaatsgeschiedenis is het in 1893 verschenen boek *Wintersport* nog steeds de meest lezenswaardige én betrouwbaarste bron voor een periode waarin de schaatssport een nieuw leven werd ingeblazen. “Zelden heb ik zoo’n prettigen dag gehad”: het is misschien wel de meest geciteerde zin in de uitgebreide Nederlandse schaatsboekerij. Daarmee sloot Pim Mulier zijn beschrijving in dit boek van de op 20 december 1890 gereden Elfstedentocht af. Hij nam zich na die ‘zoo prettigen dag’ voor, om de Elfstedentocht in de toekomst als een georganiseerde schaatstocht te laten verrijden. Het duurde even, maar in 1909 gingen 22 schaatsters voor de eerste editie van de wedstrijdtocht langs de Friese elf steden van start. Wat daarvan gekomen is, weet inmiddels elke schaatsliefhebber waar ook ter wereld.

Minstens zo mooi als het vaak geciteerde historische verslag van zijn eerste Elfstedentocht, is het door hemzelf geïllustreerde verhaal dat Mulier ook in zijn boek “Wintersport” opnam over een schaatstocht die hij in diezelfde winter met wat vrienden ondernam van Amsterdam naar Marken. Het verhaal ademt in alle opzichten de levendige naturalistische stijl die zo typerend is voor de vernieuwing die de literatuur in zijn tijd onderging. Maar het is ook te lezen als een zedenschets die de sociale verhoudingen en klassen verschillen bloot legt. Dat het verhaal nooit is opgenomen in één van de vele schaatshistorische bloemlezingen die de laatste jaren zijn verschenen, typeert eens te meer het gebrek aan waardering dat de zo veelzijdige en markante “heer van stand” ten deel viel. Honderdeenentwintig jaar na dato is het de hoogste tijd om de mooiste passages uit dát verhaal hier weer te geven als eerbetoon aan een man wiens waarde voor de schaatssport nauwelijks overschat kan worden.

Het was een frissche morgen in Januari; de klok op de oude Amsterdamsche poort wees half 9; de baanvegers hadden zoo juist "de baan er door" en keken met voldoening naar de met warm water dichtgemaakte scheuren van den vorigen dag. Een paar stroobruggen lagen van de wal op het ijs en een 3 -tal tentjes bood gelegenheid tot aan- en afbinden. Reeds rijden een paar dames op en neer, een cavalier in fluweelen korte broek en grijsblauwe blokjes kousen bindt zich een paar beste IJlsters aan en een aardig blond jong meisje heeft alle moeite om een overigens zeer beleefd jongmensch aan het verstand te brengen, dat ze zelf haar schaatsen aan wil doen. Blijkbaar wordt er op iemand gewacht. Deze komt dan ook eindelijk de poort uitdraven en begroet het gezelschap met een: "Neem mij niet kwalijk, dag mevrouw, dag freule, hè het is ook zoo vroeg." "Kom heerschap, maak maar voort, anders slaap je weer in," klinkt het uit den mond van de blondine, die blijkbaar met het aandoen van de schaatsen geteut en getreuzeld heeft, tot de achterblijver is aangekomen. Thans zijn allen gereed, een paar waarschuwingen aan het doove oor van het jongere volk, om niet direct zoo te "jagen" en het gezelschap, bestaande uit den meneer met de grijze kousen, een ouderen heer, die een prachtige streek rijdt, ondanks zijn grijze haren, het te laat komende jongmensch, een zeer "Engelsch bijgewerkt" student en 3 dames, die menig schipper "een lesje zouden kunnen geven." Zooeven is weer een groote sliert van dezelfde poort weggereden, alles naar Marken! Bij de Liebrug staan stroobosjes. "Oppassen," roept een der vele baanvegers. Een cent rolt over het ijs, achter ons, hooren we het zelfde geluid regelmatig zich herhalen, dan komt een geïmproviseerde hangende brug onder een brug, waar het ijs waarschijnlijk uitstekend is geweest; doch de baanveger heeft het met zorg eerst stukgeslagen en er toen asch en stroo op gegooit, terwijl hij het andere gat zorgvuldig heeft dicht gespijkerd. "Pas uwes op juffrouw, zie zoo, zachies an maar." "Meheer past uwes daar op!" zegt hij tegen het voorste paar, dat om de planken heen rijdt en al een paar honderd meter verder zwiert, als de anderen over den hinderpaal zijn. Als 't gezelschap voorbij is, roept hij met lang gerekt geluid: "Nei-lus, Nei-lús;" tot zijn medeplichtige, die nu in een schuifelpasje van uit z'n koek en zoopie komt aanglijden. "Wel nou, wat wou je?" roept deze terug. "Nei kom nou er es kaike, daar benne ze me jandoppie over het dikke ijs gereêe, der was nog wel 'n maid bai!" „Wel Piet, waije zait, dà zei 'k j'ommers al, d'r mot nog 'n houtje voor, jong!"

Ons gezelschap is intusschen, al centen strooiende, tot voorbij Baanveger No. 103 gekomen en zit nu veilig in de tram naar 't Centraalstation, daar men slechts tot de Gasfabriek kan rijden. Een

drafje van daar naar de Veerboot, en we zijn aan 't IJ, dat vol met schaatsenrijders is. Links af, op het ijs, N.W. waarts langs het prachtige IJ, trekken zoo ver men zien kan menschentroepjes naar Zaandam toe, blauwe stippen, die zich in het landschap als het ware oplossen. Een enkel bruin zeiltje duidt een turfslede aan. Doch we spoeden ons voort en nemen een der sloten naast het Kanaal en begeven ons, na aangebonden te hebben, op weg naar Monnikendam. Het eerste slootje rijdt best, het is niet breed, doch goed ijs. Doch lang duurt het niet; al pratende komen we aan een hoogen dijk, dien we reeds in de verte hadden opgemerkt. Van Nieuwendam en van allerlei plaatsjes, ziet men de boeren aankomen, over sloten en over dijkjes klauterend, dan weer rijdend, meestal met een vaartje tot aan den kant rijdend, dan opwippend er op springend. Een 10-tal passen in dezelfde vaart, een sprongetje en weer staan ze op het ijs van een ander slootje. Ginds ziet men, heel in de verte, nauw zichtbaar door den morgennevel, eenige lieden den dijk opklauteren. Eenige oogenblikken later krast het kleine gezelschap aan het eind van de sloot, en springen de dames op "boerenmanier" den kant op. Een gezelschap "slampampers", zoo doopten wij ze namelijk, vindt dat blijkbaar interessant en beginnen een gesprek, hetwelk men op het ijs soms maar beter doet, van niet al te barsch af te breken. Een hunner, een type, een lange vent in een nog langer jas, met een hoogen, ja een zeer hoogen hoed op. In z'n linkerhand had hij een kommetje zuur in 'n rooden zakdoek. Hij begon een gesprek met het voorste paar, terwijl we allen den dijk opklauterden: "Auk na Marreke?" "Nou ik weit nie veul, maar jullie vrouwvolk kan goed met de schaase overweg, dat zie ik wel, wat jij Geer?" Geer was blijkbaar z'n dochter, een knap meisje met een zomerhoed op. "Ja 't is een heele klauter auk juffie, zoo'n dijk," ging hij voort, terwijl wij boven gekomen, adem schepten en er ons toen zoowat af lieten glijden. Weer gingen we verder, steeds in gezelschap van de slampampers en passeerden Buiksloot, waar veel volk op 't ijs was. Een diamantslijpertje op z'n vaders schaatsen bloksijlde ons tegemoet, voorzien van een enorme sigaar in een ganzen pijpje. Hij keek naar ons alsof hij zeggen wou: "Zie je me wel." Te Broek in Waterland gingen we onder een massa bruggetjes door en zagen een glimp van al de nette huisjes, alles keurig in de verf en met tuintjes omgeven, waarin kleine windwijzers op lange latten stonden.

Eindelijk weer breeder baan en na nog een paar bruggetjes gepasseerd te hebben zijn we op de vaart die naar Monnikendam voert. In een tentje rusten allen uit. De dames wisselen angstige blikken, als de anijsskommen op tafel komen. De directeur en chef heeft ze wel is waar met "de duim" den reinigenden zwaai gegeven, doch helder is 't niet. "Non vraîment, c'est trop sale" zegt Frl. A. "Il faut aimer ce que l'on a" antwoordt Mevr. P., die altijd filosofisch is en de anijsmelk van het schoteltje drinkt. Met een stuk koek stillen wij den honger en trekken nu op Monnikendam aan. Het wordt hoe langer hoe voller op de baan, doch soms zijn er mooie "schoone" eindjes en dan rijdt het troepje met krachtigen slag de hulpeloos klauwende boeren "in de soep", een genoeg, dat dames onbetaalbaar vinden. Het laatste eindje voor Monnikendam is mooi ijs en de oude kerk verheft zich statig tusschen het omringende geboomte. Allen binden af en trachten in het hotel wat te eten te krijgen. De Heer S. die min of meer deftig en langzaam is, vraagt aan een man, met een vuurrood, verwilderd gezicht: "Och, kastelein, we wilden hier lunchen, wees zoo goed en bestel eens 5 halve biefstukjes, 10 zachte eieren...." "Meneer", viel hem de aangesprokene in de rede, "ik heb voor geen dubbeltje brood meer in huis." We gingen echter binnen. Wat een gedrang! De gelagkamers, de gangen, alles was vol vroolijke schaatsenrijders. In de keuken waren jonge meisjes aan 't pannekoeken bakken. Een oude heer had het erg te kwaad met een woedend oud wijf, omdat hij niet bediend werd. De verstandigen hielpen echter zichzelf en sommigen aten het veroverde op de trap op. Wij gingen het dorp in om etenswaren en kochten een heel brood, 2 palingen, een stuk kaas en eenige krentebroodjes, die wij op de meest primitieve manier in de gelagkamer oppeuzelden, tot niet geringe hilariteit van de dames. Plotseling zien wij een gezelschap kennissen. De Frls. v. L. en hun broeder met Jhr. B. en Bar. F. "Je moet hier niet eten, je moet cherry brandy nemen", was hun raad. Daarna verloren we ze weer uit het oog in het gedrang. Op straat gekomen ontmoetten we weer een troepje kennissen. Een hunner, een echte vroolijke Limburger Baron v. O. vertelde in één adem: "Allah! Ik heb 't best gehad, kon geen eten krijgen, 'k zag een paar ouwe dames aan een déjeuner zitten, ik heb maar aan 't raam getikt en mijn kaartje gepousseerd, nu moê je begrijpe en ik heb lekker gedejeuneerd." Bij het laatste gedeelte hetwelk hij meer schreeuwde dan vertelde, was hij alweer zijn gezelschap achterna. "Gekke vent,"

zei de Heer B. "kom, nu naar Marken!" Aan de hooge brug bonden we aan, tusschen tal van visschers en vrouwen, die naar het gewoel op het ijs stonden te zien.

Voor ons lag de Gouwzee en de haven en in de haven was kermis op het ijs. Een groote verticale molen, een draaimolen, een kunstemaker, wafelkramen, koekhakken en messen gooien. Van alles was er; het was alsof men vier eeuwen vroeger leefde. Overal de aardige costumes der Markers, daar een paar Vollandamsche meiden, die de splinters uit het ijs doen vliegen en met forschen slag koers naar huis zetten; ginds weer een troepje priksleden en aan den mond der haven, waar de wind ruimer waait, ziet men de kleine groene en gele ijsschuitjes met de bruine en witte zeilen als groote meeuwen over de Gouwzee kruisen. Het is een gezicht om nooit te vergeten.

Toen we daarna de haven uitreden en den weg naar Marken insloegen, bleven we een oogenblik stil staan om het zeldzame schouwspel op ons gemak te bekijken. Een onafgebroken kronkelende rij menschen vormde een keten tusschen het eiland en den vasten wal, een troep mieren gelijk. Daarna togen we op weg en bereikten een 18 minuten later Marken, waar, o tempora o mores, onze "Engelsch bijgewerkte" tochtgenoot een groote mate van belangstelling bij de jeugd wist te verwekken. Na een paar huisjes van binnen bekeken te hebben, reden we weer weg (de schaatsen hield men maar aan), en zoo ging het eerst een eindje Zuidwaarts over het fort de Pampus langs het slot Muiden tot Muiderberg en toen N.W. waarts weer naar Monnikendam terug. Door een van de binnengrachtjes aldaar kwamen we weer op weg naar Edam, alwaar we pleisterden en vandaar reden we naar Purmerend. Daar zaten warempel weer de slampampers die gaarne de gezelligheid schenen te zoeken met onze Haarlemsche kennissen. "Je mot geen papieren sigaren rooken, jo!" zei onze vrind met den hoogen dop. "As de heeren 't me niet van kwalijk neme, dan za'k jullie ieder de paip kedau doen!" en hij gaf ons elk een kromme korte gouwenaar. Hij had bij de begrafenis, want die was, "o jee al lang afgeloopen," een stevig glaasje gedronken en was misschien daarom zoo goedgeefsch. Een algemeen en luidruchtig gesprek om de kachel, waar we ons droogden, hield ons een ½ uurtje gezellig bezig. De opmerking der dames, dat je van die riemen "neen maar zulke handen" kreeg bleef niet achterwege, en de kwestie of het onverbeterlijke voorste paar nu toch weer te hard had gereden, kwam weer op 't tapijt. Toen trokken we weer op Zaandam aan, na van het andere vroolijke clubje, dat dapper uit de pijpen zat te rooken, afscheid te hebben genomen. Langs omwegen en over hooge dijken, waar een zeer sterke wacht van bruggemannen, baanvegers en bushouders geposteerd was, ging het verder. We moesten ons haasten, want de avond begon reeds te vallen, toen we Zaandam naderden. Het was een aardige weg; dan weer een slootje, dan weer overstappen bij de een of andere molen, tot we eindelijk, steeds overstappende en steeds meer molens om ons heen ziende, in het groenroode Zaandam, het land der zaagmolens, binnenreden. Zonder te rusten reden we toen over het IJ terug naar Amsterdam.

De zon ging onder en tegen den achtergrond verhief zich majestueus het kolossale stationsgebouw met zijn electriche lampen. Daar boven het zachte wegstervende zonlicht, waarin reeds heel bleek de maan begon te schijnen en links en rechts de honderden groene en roode lichtpuntjes van den spoorweg en van de huizen der groote stad, die in een paarsche nevel als weggedoezeld scheen achter de zee van lichtende vonken waar we op aan reden. Nog juist konden we den trein naar Haarlem halen, die reeds volgepropt was met terugkeerende gezelschappen. Zoowel de 1e klasse als de 3e was vol van vroolijk pratende of vermoeide menschen, behangen met schaatsen en ijsstokjes. In de 1e klasse warmen zich de dames aan de groote stoven en wikkelen zich de rijders in hunne witte of blauwzijden scarfs; in de 3e klasse zit de spieringvisscher met zijn varkensharen tuig en schenkt aan een paar boeren een glaasje klare in een kelkje zonder voet. Voort ratelt de trein, doch onduidelijk hoort men zingen van iets "dat nooit verloren gaat en lang zal leven." Die gezellige ijstijd, hij tooverd een glans van tevredenheid op de gezichten van rijk en arm, van oud en jong!³

³ W. Mulier [1893]. *Wintersport*, pag. 127-139

1.3 Pim Mulier en de Grote Vierkamp

De Grote Vierkamp, de strijd over de klassieke afstanden 500, 1500, 5000 en 10.000 meter (voor dames een 3000 meter i.p.v. de 10.000) kun je gerust een icoon van de sport noemen. De manier waarop de Grote Vierkamp in de schaatssport terecht is gekomen, is een boeiend verhaal. Al in 1892 bundelde de schaatssport zich internationaal. Dat gebeurde op initiatief van Pim Mulier die in juli in Scheveningen een vierdaags internationaal schaatsenrijders-congres had uitgeschreven. De noodzaak om zo'n organisatie op te richten was groot. Het hardrijden op de schaats had zich vanaf ca. 1880 sterk ontwikkeld met tal van internationale wedstrijden in Europa en Amerika. Door die wildgroei werd het gebrek aan reglementering steeds nijpender. De schaatswereld kende vele zelfbenoemde "wereldkampioenen" die elkaar in "matches", al of niet om geld, uitdaagden. En daar begon het gedonder. Over welke afstanden - in meters of yards - moesten die matches gehouden worden? Wat diende de vorm van de baan te zijn en moesten professionals niet van amateurs gescheiden worden? Pim Mulier en zijn Engelse schaatsvrienden begrepen dat aan die chaos een einde gemaakt moest worden om de schaatssport verder te ontwikkelen. Die overwegingen lagen ten grondslag aan het oprichtingscongres van de Internationale Eislauf Vereinigung (I.E.V., later op zijn Engels I.S.U.) in Scheveningen. Na de internationale roeifederatie, die drie maanden eerder was gevormd, was de schaatssport daarmee de tweede moderne sport met een officiële internationale bond.

Het belangrijkste agendapunt van de door zes landen bijgewoonde oprichtingsvergadering was de reglementering van het wereldkampioenschap hardrijden. Gelukkig was er al enige orde in de chaos gebracht door de Amsterdamsche IJs Club. Die had in 1889, 1890 en 1891 officiële wereldkampioenschappen georganiseerd. Eerst met een drie- en later een vierkamp. Daarmee was een basis gelegd voor een "wk-format": een wereldkampioen, zo kwamen de oprichters van de ISU al snel overeen, zou zich dienen te bewijzen op twee korte en twee lange afstanden. Lange discussies ontstonden over de vraag welke afstanden dat zouden moeten zijn. De Britten wilden afstanden in mijlen, zoals in Amsterdam was gebeurd, de overige aanwezigen eisten overgang naar het door Napoleon ingevoerde metrieke stelsel. Pim Mulier kwam met een typisch Hollands verzoeningsvoorstel: 500, 5000 en 10.000 meter, plus de traditionele Engelse mijl (1609 meter) als compromis voor de Engelsen. Met name de Duitse afgevaardigde dr. Otto Bohn vond dat maar niets en stelde de vier klassieke metrische afstanden voor zoals we die nu nog steeds kennen: de 500, 5000, 1500 en 10.000 meter. Met alleen de stem tegen van de Britten werd dit voorstel aangenomen. De Grote Vierkamp was er klaar voor om vanaf 1893 bij het allereerste WK op het Museumplein in Amsterdam klassiek te worden! Ook hier geldt met dank aan Pim Mulier.

Tot slot. De sportwereld mag Mulier niet alleen dankbaar zijn voor zijn talloze nationale en internationale sportinitiatieven. Ook en vooral door zijn geschreven en getekende impressies van het sportleven leverde hij een veelzijdige en eigenzinnige bijdrage aan het nieuwe fenomeen 'sport' waardoor hij zijn leven lang gefascineerd bleef.

Marnix Koolhaas, maart 2014

2 **Tentoongestelde attributen en beschrijvingen⁴**

Klaas Pander (1868-1940)

(Bruikleen van het Eerste Friese Schaatsmuseum te Hindeloopen)

Pander is hier omstreeks 1890 gefotografeerd met zijn ‘verbeterde’ Friese doorlopers - model Wichers-de Salis - in de hand. Enkele jaren later zouden bijna alle baanrijders hun wedstrijden op schoennoren verrijden. Pander werd verschillende keren Nederlands kampioen op de lange afstanden.

Klaas Pander was een behangerszoon uit Haarlem die fanatiek sportte met de zonen van notabelen aldaar, waaronder Pim Mulier. In het voetbalveld, als atleet en vooral op schaatsen was Pander een sportman waarmee rekening gehouden moest worden. Hij was lid van ‘Vereeniging IJclub voor Haarlem en omstreken’, opgericht in 1869 door de vader van Pim. Klaas speelde ook in de door Pim opgerichte Haarlemsche Football Club op het middenveld. Met Mulier deed hij aan atletiek bij de Damiaatjes, een omnisportvereniging die tussen 1891 en 1893 bestond in Haarlem. Met die vereniging speelden zij ook het uit Engeland afkomstige bandy, een voorloper van ijshockey op een groot veld.

De meeste indruk maakte Pander als langebaanschaatser. Door de Nederlandse Schaats Bond werd hij in november 1888 voor een trainingsstage uitgezonden naar St. Moritz. Pander vertegenwoordigde Nederland bij internationale wedstrijden in Amsterdam en Hamburg. Hij loste daarmee als amateur-schaatser de Friese beroepsrijders af, die daarvoor werden afgevaardigd om de nationale eer te verdedigen.

Grote internationale successen behaalde Pander niet. Die waren wel weggelegd voor zijn pupil en stadgenoot Jaap Eden.

Skating

Heathcote, J.M. & Tebbutt, C.G. (1902³). Badminton Library. London: Longmans, Green and Co.

(Bruikleen van Fons Kemper)

De eerste druk van dit Engelse standaardwerk over het schaatsen en aanverwante wintersporten zoals curling, ijszeilen en bandy, verschijnt in 1892 in de prestigieuze reeks van de Badminton Library of Sports and Pastimes. Charles Goodman Tebbutt, een goede vriend van Mulier, is coauteur van dit handboek.

Hij komt regelmatig naar Nederland om te schaatsen. Vaak met Pim. Tebbutt schrijft in *Skating* uitgebreid over de Nederlandse schaatscultuur. Wat te denken van de lyrische openingszinnen van het hoofdstuk (V) gewijd aan ons land?

‘Holland may certainly be called skater’s paradise. If the mountains of Switzerland from which the Rhine springs, charm the Alpine climber, assuredly the frozen waterways of Holland delight the skater’ (pag. 227). In dit hoofdstuk vergeet hij niet Pim’s schaatsprestaties te noemen.

Als in 1893 Mulier’s eigen standaardwerk *Wintersport* verschijnt, maakt hij in het hoofdstuk over Engeland uiteraard gebruik van de kennis van zijn vriend Tebbutt.

⁴ De attributen zijn etagegewijs opgesteld van boven naar beneden.

Wintersport

Mulier, W. [1893]. Haarlem: De Erven Loosjes

(Bruikleen van Fons Kemper)

Dit boek is een van de eerste en tevens belangrijkste bronnen over de opkomst van het ‘moderne’ schaatsen in ons land. Er worden verschillende invalshoeken gehanteerd. Een historische waarbij terug gegaan wordt naar de oorsprong van schaatsen als volksvermaak. Er worden ook vergelijkingen gemaakt met ontwikkelingen in andere schaatslanden. De schaats- en trainingstechnische kanten van de sport komen aan bod, waarbij in de besprekingen er al snel sprake is van ‘schoolstrijd’. De organisatorische invalshoek komt tot uitdrukking in de aandacht voor verenigingen, bonden en overkoepelende organisaties. Ook worden enkele aanverwante wintersporten besproken als bandy en ijszeilen. Tenslotte zijn diverse delen in het boek van cultuurhistorische waarde vanwege de ooggetuige verslagen van wedstrijden en tochten die verder gaan dan het produceren van ranglijsten, uitslagen en tijden.

Schaatsende Jaap Eden (1873-1925) ‘naar het leven getekend door W.J.H. Mulier’

Afbeelding uit Gedenkboek van den Koninklijken Nederlandschen Schaatsenrijdersbond bij het vijftig jarig bestaan 1882-1932 (pag. 78)

(Bruikleen van het Eerste Friese Schaatsmuseum te Hindeloopen)

Pim Mulier was een fervent tekenaar en illustreerde al zijn publicaties het liefst zelf. Deze afbeelding van Jaap Eden komt uit het jubileumboek van de NSB, waarin ook andere tekeningen van Pim Mulier zijn opgenomen.

Eden schitterde in januari 1893 op het podium dat Mulier had helpen bouwen: het eerste Wereldkampioenschap op het Museumplein in Amsterdam onder ISU-auspiciën. Mulier was er natuurlijk bij en maakte waarschijnlijk toen deze prent van Eden. Na Edens wereldtitel barstte in Amsterdam en Haarlem een volksfeest los, waarbij Mulier aanwezig was als ISU-voorzitter en bobo.

Niet alleen in maatschappelijke positie was er een flinke afstand tussen Mulier en Eden, ook in leeftijd – ze scheelden 8 jaar - waren ze vermoedelijk te ver verwijderd voor een vertrouwelijke omgang. Eden behaalde zijn eerste successen onder begeleiding van Klaas Pander. Voor Mulier was Eden een natuurjongen naar het model van Rousseau.

Edens kindertijd stond in het teken van klimmen (‘als een kat’ tegen de muren van de ruïne Brederode, om de kraaien- en uilennesten leeg te halen), lopen (regelmatig van Velserend naar Haarlem, 1½ uur ‘gaans’) en jagen: ‘Eens met de kamerbuks op waterhennen uit zijnde, zei hij tot een zijner vrienden, plotseling stil staande: “Stil, daar zit er een!” en het diertje besluipende, greep hij ’t met de hand.’

Muliers tekening van Jaap Eden is één van de vele schetsen die hij vervaardigde. Hij illustreerde bijna al zijn geschriften waaronder het hier getoonde boek *Wintersport*. Hij publiceerde prenten bij artikelen die hij schreef in bladen als *Eigen Haard*, *Het Sportblad*, en het *Haarlems Dagblad*. Ook zijn broer Pieter en vooral zijn zus Eldina wijdden zich aan de teken- en schilderkunst. Mulier leerde tekenen van de kunstschilder en tekendocent F.G.W. Oldewelt.

Aftekenlijst Elfstedentocht 1890 van Pim Mulier bestaande uit twee delen

Afbeelding uit Gedenkboek van den Koninklijken Nederlandschen Schaatsenrijdersbond bij het vijftig jarig bestaan 1882-1932 (pag. 72)

(Bruikleen Fons Kemper)

In 1848 zocht de boer Douwe Hantjes Joustra uit Dronrijp publiciteit voor zijn tocht langs de elf Friese steden. De *Provinciale Friesche Courant* riep rijders op hun rit langs de elf steden kenbaar te maken bij de redactie, 'met overleg der noodige attesten uit iedere stad, zooals nu ook heeft plaats gehad.' Dat gebeurde met een handtekeningenlijstje van Friese kasteleins.

Pim startte op 21 december 1890 's morgens om 7.00 uur voor zijn tocht langs de elf Friese steden. Op een nota van Hotel Weidema (?) in Leeuwarden waar hij verbleef, liet hij onderweg personen in de elf steden zijn aankomsttijden noteren. Het papiertje heeft duidelijk te lijden gehad onderweg, gezien de watervlekken en het verfomfaaide geheel.

Onder de gevisiteerden is ook zijn neef J. Haitsma-Mulier. Pim arriveert volgens de lijst om 12.35 uur in Bolsward luncht bij zijn familie en gaat daarna weer op pad. Na bijna dertien uur is hij weer terug in hotel Weidema waar de dienstdoende oberkellner '7.55 van het ijs' noteert. Veel eerder dan men daar verwacht had en geldt zijn tijd als een nieuw officieus record. Later zal Mulier betogen dat die 12 uur en 55 minuten niet eens de zuivere schaatstijd betrof.

Mulier voegde zich met zijn tocht in een bestaande (familie)traditie. Want van zijn vader Tjepke en grootvader Pieter wordt verteld dat zij al eens de elf steden op de schaats in een dag hadden aangedaan.

De historische Elfstedentocht van 2 januari 1909

Geschreven door Minne Hoekstra en uitgegeven door N.V. Uitgeversmaatschappij "de Atlas" te 's-Gravenhage.

(Bruikleen van het Eerste Friese Schaatsmuseum te Hindeloopen)

Bij de eerste Elfstedentocht in 1909 waren meerdere prijzen te verdienen. Vanzelfsprekend medailles voor de eerste drie aankomende rijders. De Friesche IJsbond loofde echter ook een prijs uit voor 'de aardigste beschrijving over deze 11- steden-tocht'. Hoekstra won niet alleen de eerste tocht in 13 uur en 50 minuten, maar sleepte ook de prijs voor de verslaglegging in de wacht.

In de Inleiding van bovengenoemd boekje schrijft de president van de Friesche IJsbond S.H. Hylkema het volgende:

'In het late najaar van 1908 kwam de Heer W.J.H. Mulier, destijds secretaris, thans onder-voorzitter van de Nederlandschen Bond voor Lichamelijke Opvoeding mij spreken over zijn denkbeeld, om van wege genoemde bond een Elfsteden-schaatstocht uit te schrijven, indien namelijk het Centraal-bestuur van "de Friesche IJsbond" er licht in zag en genegen zou zijn de leiding er van op zich te nemen.' (pag.5)

En zo geschiedde op 2 januari 1909. Dit initiatief paste in het streven van Pim om ook de traditionele sporten als schaatsen en wandelen (4-daagse) een gereguleerd en meer prestatiegericht karakter te geven.

Voor de eerste 'officiële' Elfstedentocht gepland voor 1908/1909 waren er 48 aanmeldingen binnen gekomen, verschenen 22 rijders aan de start en bereikten 9 rijders de eindstreep in

Leeuwarden. Pim rijdt niet mee in deze tocht. Hij verschijnt wel aan de start voor de tweede (1912) en derde (1917) Elfstedentocht.

De winnaar van de tocht, de dominee Minne Hoekstra en schrijver van het bekroonde verslag, beëindigt zijn relaas van de wedstrijd als volgt:

‘Nog iets wil ik neerschrijven, nl. dit, dat m’n jongenswensch in vervulling is gegaan. Daar stond in mijn boekenkast ’n boek in rood-wit-blauwen band getiteld “Wintersport”, geschreven door den heer W.J.H. Mulier.

Als ’t begon te vriezen, nam ik ’t en las er in van stoere rijders uit alle noordelijke streken. Daarin las ik ook verhalen van elfstedentochten uit vroeger en later tijd.

Sedert stond ’t plan vast.

Nu is het plan volbracht.

Ja lezer, ik ben voldaan, meer dan voldaan. ‘ (pag. 48)

Pim liet zijn invloed op de eerste tocht ook na de afloop ervan gelden. Voor ‘de aardigste beschrijving over dezen 11 steden-tocht’ stelde de Friesche IJsbond namelijk een verguld-zilveren schaats beschikbaar. En wie anders dan W.J.H. Mulier maakte deel uit van de vierkoppige jury die de inzending van Minne Hoekstra Azn bekroonde met die prijs.

Deelname-kaart nr. 17, 2 januari 1909

(Bruikleen van het Eerste Friese Schaatsmuseum te Hindeloopen)

Deze kaart is van Jacob Kaastra die tijdens de eerste Elfstedentocht als nr. 5 eindigde in 15 uur en 6 minuten. Zijn tweelingbroer Sjerp ging in dezelfde tijd over de finish. Beiden dus ruim een uur later dan de winnaar Minne Hoekstra.

Om te voorkomen dat deze ‘historische’ tocht eenmalig zou blijven, richtte mr. M.E. Hepkema uit Leeuwarden snel (15/01/1909) de Vereniging de Friesche Elfsteden op.

***Elfsteden kruisje* 14 febr. 1956**

(Bruikleen van het Eerste Friese Schaatsmuseum te Hindeloopen)

Kijk er niet over heen! Dit kleinood is een van de meest begeerde sportprijzen van ons land. De deelnemers aan de eerste Elfstedentocht kregen een bondskruisje van de Nederlandse Bond voor Lichamelijke Opvoeding (NBvLO) als initiatiefnemer van deze wedstrijd. Het was een qua formaat (2,5x2,5cm) zeer bescheiden kruisje met vier armen waarbij in het ronde deel aan de voorzijde de datum (2-1-'09) stond vermeld.

De stuwende rol van de NBvLO op het gebied van prestatietochten annex wedstrijden is zeker te danken aan de inspanningen van zijn secretaris: Pim Mulier. De bond zette zich in samenspraak met overheid, sport en lichamelijke opvoeding in voor de verbetering van de volksgezondheid. Onder meer door het initiëren van prestatietochten en het introduceren van een nationaal lichamelijk vaardigheidsdiploma. De NBvLO beoogde daarmee ook een overkoepelende en leidende rol op sportgebied in ons land te verkrijgen.

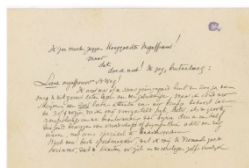
De NBvLO, lees Pim Mulier, organiseerde van 1-4 september 1909 ook de allereerste Vierdaagse. De deelnemers, meest militairen die met bepakking lopen, ontvangen als bewijs voor deelname aan deze meerdaagse afstandsmars van 140km een bondsmedaille in de vorm van een Maltezer kruis. In oktober van hetzelfde jaar wordt het Vierdaagsekruis al bij Koninklijk Besluit erkend als een officiële medaille die militairen mogen dragen. Dit vanwege het belang van de mars waarmee 'het uithoudingsvermogen kan worden vergroot, hetgeen in engeren zin aan de marschvaardigheid der Infanterie zeer zeker ten goede komt.'

Na de eerste Elfstedentocht wordt er voor dit evenement een eigen organisatie opgericht: Vereniging de Friesche Elfsteden. Daarmee ontstaat er ook behoefte aan een 'eigen' herinneringsmedaille. Een kolfje naar Pims hand.

Met het NBvLO-kruis als uitgangspunt wordt het wapen van Friesland met twee leeuwen in het hart geplaatst en daarom heet de woorden De Friesche Elf Steden. Op de achterzijde komt de datum van de tocht te staan.

In 1912 wordt dit kruisje voor het eerst uitgereikt aan de deelnemers die de tweede Elfstedentocht hebben uitgereden.

In 2013 werd bij Koninklijk Besluit besloten het Elfstedenkruisje te erkennen als officiële onderscheiding. In de draagvolgorde komt het Elfstedenkruisje gelijk na het Vierdaagsekruis. Alle leden die toekomstige tochten uitschaatsen, ontvangen het draaginsigne en het uitreikversiersel dat wil zeggen het Elfstedenkruisje met bijbehorend lintje, zoals ooit ontworpen door Pim Mulier.

Brieffkaart van Pim Mulier aan Janna van der Weg

gedateerd 3 mei 1935

(Bruikleen van het Eerste Friese Schaatsmuseum te Hindeloopen)

Mulier bedankt met deze briefkaart Janna van der Weg voor de felicitatie die hij van haar ontving ter gelegenheid van zijn groots gevierde 70ste verjaardag.

Hij blikt in deze brief terug op de derde Elfstedentocht van 1917 waaraan hij evenals Janna van der Weg, deelnam. Zij volbracht als eerste vrouw een Elfstedentocht en schreef daarmee geschiedenis. Pim meldt in deze brief dat hij 'bij iedere controlepost informeerde of "die dame" al voorbij was, omdat ik het op mijn oude dag toch al fnuikend vond dat ik door 'n vrouw voorbij gereden werd.' Hoe luidde ook weer de titel van Gijs Zandbergens biografie uit 1996? Juist: *Pim Mulier, ijdel maar weergaloos!*

De briefkaart is in zwierige letters met vulpen geschreven en bij de ondertekening is een nummer (3069/1935) geplaatst. Mulier was een productieve columnist, reporter en fanatieke brievenschrijver. Hij heeft er waarschijnlijk duizenden verzonden. Bekend is dat Mulier zijn correspondentie nauwgezet bijhield. Van sommige belangrijke brieven liet hij zelfs kopieën maken (stencilen) voor zijn eigen archief. Dat laatste is helaas verloren gegaan...

Dit is de eerste keer dat deze briefkaart geëxposeerd wordt.

Sportkaart van Friesland op linnen (75x72cm) ontworpen voor ‘de Friesche Ijsbond’
gevouwen in hardcover omslag (ca. 1930)
(Bruikleen van het Eerste Friese Schaatsmuseum te Hindeloopen)

Deze kaart toont de fijnmazige schaatsinfrastructuur in Friesland. De waterrijke provincie is verdeeld in 22 ijswegencentrales die tezamen ‘de Friesche Ijsbond’ vormen. Deze bond, opgericht 13 maart 1886 door S.H. Hylkema komt op voor de belangen van schaatsliefhebbers en houdt de ijswegen in Friesland veilig en sneeuwvrij.

Het boek van de schaats

Looman, H.J. (1944) Amsterdam: Holdert & Co.
(Bruikleen van Fons Kemper)

Na *Wintersport* komen er met tussenpozen publicaties uit over het schaatsen. Meestal sporttechnisch van aard. Zo’n vijftig jaar later verschijnt er weer een meer omvattend werk van de hand van H.J. Looman. Daarin veel aandacht voor kampioenen, maar dat zijn vooral buitenlanders. Want de Nederlandse hegemonie die met Jaap Eden was ingezet kreeg in de halve eeuw daarna nauwelijks een vervolg. Dat geldt niet voor de beschreven Elfstedentochten. Op 22 januari 1942 ging de achtste editie van start met een record aantal deelnemers: 3887 toerrijders en 970 wedstrijdrijders. Voor het eerst werd de tocht door de winnaar in minder dan negen uur afgelegd.

Pim Mulier, ijdel maar weergaloos

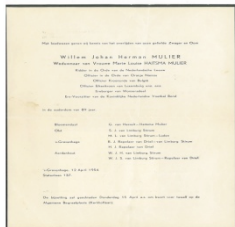
Zandbergen, Gijs (1996) Nederlandse Sportbibliotheek 18. Amsterdam: Thomas Rap
(Bruikleen van Fons Kemper)

Eerste omvattende publieksbiografie van de veelzijdige sportpionier. In het boek klinkt de verwondering door waarom er zo weinig aandacht voor deze unieke en eigenzinnige persoon is geweest. De biografie verduidelijkt veel, maar lang niet alles. Zo dient er werk gemaakt te worden van het ontwarren van diverse, vaak zelfgesponnen mythen rond zijn persoon. Wie weet gebeurt dat in 2015, als het 150ste geboortjaar jaar van Pim Mulier herdacht kan worden.

Foto I.E.V.-oprichters, 23 juli 1892

Afbeelding uit Gedenkboek van den Koninklijken Nederlandschen Schaatsenrijdersbond bij het vijftig jarig bestaan 1882-1932 (pag. 299)
(Bruikleen Fons Kemper)

Mulier was één van de Nederlandse vertegenwoordigers die van 22-25 juli 1892 in Scheveningen bijeenkwamen om een internationale organisatie voor schaatswedstrijden op te richten: Internationale Eislauf Vereinigung (I.E.V.). In de tien jaar daarvoor hadden de Engelse en Nederlandse bonden herhaaldelijk toenadering gezocht. In beide landen voelden schaatsliefhebbers behoefte aan een internationale competitie, waarin de eigen kampioenen zouden schitteren. Daarbij was een goede verstandhouding gegroeid tussen NSB-voorzitter jhr. A.E. Barnaart en de voorzitter van de Engelse bond dr. G. Cunningham. Het 'schaatsenrijderscongres' vond onderdak bij de Internationale Sport-, Visscherij- en Paardententoonstelling van juni tot oktober in Scheveningen. Mulier trad voor en tijdens het congres op als secretaris, een positie waarmee hij een stempel kon drukken op het overleg. Andere vertegenwoordigers waren de Zweedse kapitein Victor G. Balck, later de rechterhand van Pierre de Coubertin in het IOC, de Duitser O. Bohn, en de Hongaar L. Stüller. Mulier werd als waardering voor zijn inspanningen voor het congres verkozen tot eerste voorzitter van de I.E.V. Het driekoppige vaste bestuur bestond verder uit Ary Prins, een in Hamburg wonende Nederlander (secretaris namens de Duitse bond) en de Zweed V.G. Balck. Nederland kreeg ook het eerste wereldkampioenschap op de schaats in de vorm van de 'grote vierkamp' toegewezen. Jaap Eden behaalde in 1893 in Amsterdam op de ijsbaan achter het Rijksmuseum die titel. Mulier zou de functie van voorzitter niet meer dan twee jaar bekleden.

Overlijdensbericht W.J.H. Mulier

(Witmarsum 10/03/1865 – 's-Gravenhage 12/04/1954)
(Bruikleen van het Eerste Friese Schaatsmuseum te Hindeloopen)

Over de begrafenis op 15 april doen tal van verhalen de ronde. Beschreven is dat de rouwstoet met baar vooraf gegaan werd door een bediende in livrei. Die droeg een groot fluwelen kussen waarop onderscheidingen en medailles van Mulier lagen uitgestald.

Bij het opstellen van het overlijdensbericht stond de familie voor het dilemma hoe recht te doen aan Pims talloze (ere)functies en verkregen onderscheidingen. Uiteindelijk hebben de zes belangrijkste een plek op dit bericht gekregen.

Paar ijzeren 'schoennoren'

van het merk L.H. (Harald) Hagen & Co, Oslo, omstreeks 1924
(Bruikleen van het Eerste Friese Schaatsmuseum te Hindeloopen)

De uitvinding van de schoennoor is niet onbetwist. Hij wordt rond 1880 toegeschreven aan de Noren Hagen en Paulsen. Axel Paulsen, de zoon van een van de uitvinders, noemde zich eind 19de eeuw 'wereldkampioen snelheid- en kunstschaatsen'. Dat laatste klinkt nu nog door in de naar hem genoemde enkele en dubbele 'Axel'-sprongen.

Harald Hagen was evenals Paulsen een profschaatser die op de zelf ontworpen schaatsen ook in Nederland veel (geld)prijzen op de lange baan in de wacht sleepte.

Kenmerkend voor de Noorse schaats is de vaste verbinding tussen schoen en glijijzer, het ontbreken van zool en hak bij de schoen en het smalle ($\pm 1,5\text{mm}$) en lange ($\pm 40\text{cm}$) schaatsblad van gehard staal. Verder was de voorste ronde steun op de voetplaat ongeveer een centimeter naar binnen geplaatst om een betere afzet te bewerkstelligen. De Noorse schaatsen werden al snel na hun introductie door vrijwel alle wereldtoppers gebruikt. Behalve het klapmechanisme zijn bijna al de oorspronkelijke aspecten van de schoennoor nog steeds in de huidige wedstrijdschaats terug te vinden.

Mulier schrijft er in zijn *Wintersport* (1893) het volgende over:

'De Zweedsche en Noorsche schaatsen, zoals die nu in gebruik zijn, zijn dan ook de 'beste in gebruik' Jammer dat ze hier oneindig veel te duur zijn en jammer dat ze nog niet voldoende in ons land worden gemaakt.' (pag. 48)

Pim Muliers befaamde Elfstedentocht van 21 december 1890 reed hij uit op een paar houten doorlopers. In zijn rugtas had hij onder andere 'enkele riemen en een reserve schaats voor het breken,' meegenomen. Tijdens de winter van 1947 - Pim is inmiddels 82 jaar - wordt hij in plusfour kostuum op zijn vertrouwde Friese doorlopers gefotografeerd. Het zal een van de laatste keren geweest zijn. Hij overlijdt op 12 april 1954.

Tekeningen uit het schetsboek van W. Mulier 'Tocht naar Amsterdam 3 jan 85'

Pim Mulier reed in 1885 met een zestal vrienden en familieleden vanuit Haarlem naar Amsterdam. Hij maakte van die tocht een beeldverhaal bestaande uit maar liefst 47 tekeningen waarvan sommige voorzien zijn van een korte begeleidende tekst. Hij droeg dit schetsboek op aan zijn oudere zus Eldina die tot het gezelschap behoorde. Deze Eldina was enige jaren daarvoor getrouwd met S.J. van Limburg Stirum. Een van hun kleinkinderen was petekind van oud-oom Pim Mulier en naar hem vernoemd. Uit dien hoofde kreeg deze W.J.H. (Pim) van Limburg Stirum het schetsboek, dat door de familie gekoesterd wordt, in bezit. Hier worden enkele reproducties van sfeerbepalende tekeningen uit het schetsboek getoond.

Het omslag laat in de linker bovenhoek een zelfbedacht wapen zien met een paar Friese doorlopers gekruist achter het schild. Ook een pikhaak en een 'schaatsstok' waarmee vroeger vaak in twee- of drietalen tochten gereden werd. Ter verbetering van de stabiliteit, maar ook om iemand die in een wak gereden was te redden.

Dat het ijs niet altijd even goed was blijkt uit deze tekening. Een van de dames uit het gezelschap wordt tweetalig gewaarschuwd voor een wak in het Vondelspark, zoals dat toen genoemd werd.

Het schaatsgezelschap rechts op de tekening, maakt zich op om via de Trekvaart de terugtocht naar Haarlem te aanvaarden. Let op de schaatsende grenadier met een 'schaatsstok' over de schouder.

Het schetsboek wordt afgesloten met een tekening van een cupidootje dat Pims visitekaartje vasthoudt. Daarop heeft hij de Franstalige afkorting P.P.C. geschreven: *Pour Prendre Congé*. Op die plek in het boek moeten we dat interpreteren als: de auteur/tekenaar Willem Mulier neemt afscheid van u.
